

דעת רבותינו גדולי אשכנז - אודות הפאה הנוכרית³

פאה נוכרית על ראש אשה יהודייה - הוא מראה שלא היה קיים (בכלל, או כמעט בכלל) בכל הקהילות, בתקופות הקדומות. גם לאחר שבעל שלטי גבורים על הרי"ף (שהיה ספרדי), התיר את לבישת הפאה הנכרית ע"י הוכחה מהש"ס, והרמ"א ציטט אותו בחיבורו על הטור 'דרכי משה' - לא היה זה הלכה למעשה כמעט באף קהילה, אלא רק נידון עקרוני.

ולמרות זאת, רבנים רבים התנגדו באופן נחרץ להיתר העקרוני הזה, שנגד את הסכרא הרווחת, את המנהג, ואת הדרך הצנועה שהלכו בה נשות ישראל עד לקלקולי התקופה המודרנית. במיוחד בלטו בהתנגדותם גדולי הרבנים באשכנז - בדור שלפני תקופת ה"השכלה" וה"רפורמה", ובדור של תחילת תקופת ה"השכלה" וה"רפורמה" - שהתנגדו נחרצות לחבישת הפאה הנוכרית.

בין המתנגדים אצל רבותינו שבאשכנז, מוצאים אנו:

את הלוחם הגדול נגד הרפורמה, מורנו הרב יעב"ץ (יעקב עמדין בן צבי), שהיה רב באלטונא, והתנגד בחריפות להיתר של השלטי הגיבורים (בספרו שו"ת שאלת יעב"ץ, ח"א סי' ט וח"ב סי' ז, ובספרו מור וקציעה סי' עה).

את מורנו הרב חיים צבי הירש ברלין (שהיה יליד פיורדא), בעל 'עצי ארזים' על שו"ע אבה"ע, רבה של מגנצא ואה"ו, שכתב בספרו (סי' כא ס"ק ב): "מובטחני שכל מי שיקל בפאה נוכרית, עתיד הוא ליתן את הדין".

ואת בעל ההפלאה מורנו הרב פנחס הלוי איש הורוויץ, שהיה רב בפרנקפורט, והטיל חרם עם בית דינו, על אשה שתחבוש פאה נוכרית (עדות מפי בנו הרצ"ה הורוויץ, בספר לחמי תודה, אופיבך, תקע"ו, דף ד טור ב).

נתמקד כאן בהתנגדות לפאה הנוכרית שהייתה קיימת בישיבת פיורדא, ע"י הלוחם הגדול נגד הרפורמה, ראש הישיבה האחרון, מורנו הרב בנימין וולף האמבורג, בעל 'שער הזקנים', וע"י רבו, מורנו הרב משולם זלמן כהן, בעל 'בגדי כהונה'.

הנה ציטוטים מהם:

ראו שלא... לצאת הנשואות ח"ו פאת נכריות להתקשט בקישוט בנות עכו"ם. וכי תאמרו ח"ו להורות לכם היתר... בני ויוצאי חלצי אל תאבו ואל תשמעו לזה, כי לדעתי טעות גדול... ואף שב"שלטי הגיבורים" פרק "במה אשה" רוצה להוכיח היתר בזה, והובא ב"דרכי משה" סימן ש"ג וב"מגן אברהם" סימן ע"ה, אף על פי כן, בני ידידי, אל תרגילו את יוצאי חלציכם לחפש אחר קולות הנמצאים בספרים, כי אם לדין יש תשובה... ועל כל פנים, לאו גדר קדושה הוא להלוך בפאה נכרית.⁴

למכתב התנגדות לפאה נכרית שהגיע לפיורדא בעילום שם, והיה ממוען עבור בעל 'בגדי כהונה' (הגיע לפיורדא לאחר פטירתו), הגיב ה'שער הזקנים' במכתב הבא:

לא נודע לאיש הלזה מה שטרח ויגע אדמ"ו מהרז"ן זצ"ל בכמה דרשות אשר דרש ברבים לומר: "פקדו נא את הארורה הזאת", כי "פאת מולך" הוא בעבודה זרה, כי בת "מלך סדומית"

3 אנו עוסקים כאן בפאה נוכרית "צנועה", מפני שפאה נוכרית שאינה צנועה - אסורה ע"י כל הפוסקים.

4 ר"ז כהן, נחלת אבות, תוכחת מוסר, דף יט ע"ב.

היא במעשה הרע הזה, שאם יבוא עת חליפתה (מותה) <צריך> לקבור אותה מן הצד⁵ על ידי נכרים". וקרא בחיל אל שני חברות קדישא ד"גומלי חסדים" ו"דקברנים" שיתעוררו עצמן לדבר הזה.⁶

והמשיך וקרא (שם):

מי לה' אלי, וירק איש את נשיו ואת קרובו להתרות בזה, אם יבוא עת חליפתה, נעשה בה יום טוב שני לגבי המת, לשנות את טעמה מבית יעקב - אלו הנשים, ולטהרה בקש ותבן... ולטפל עמהן נכרית חברותיה במיתתה, ולהניחה במקום מיוחד בבית הקברות, ובדד תשב וטמא יקרא. מצוי עמנו סיפור אישי על אמו של ה'שער הזקנים', סיפור של מסירות נפש אשכנזית למען הצניעות, שכתב בנה בעל 'שער הזקנים' בספרו 'שמלת בנימין', בהקדמתו (ד"ה והנה דברים):

נודע שאמי ז"ל נשאת להרבני המפורסם מוהר"ר בנימין כהן אמוספורט ז"ל באמסטערדאם, שהוזכר בתשובת "בגדי כהונה" לאמ"ו מהרז"ך זצלה"ה, והוא היה עתיר בנכסין, ובבואה לק"ק אמסטערדאם, אצלה בעלה הגביר הנ"ל להליבש אותה פאה נוכרית, כי ביתו היה פתוח לשרים רבים ונכבדים, ותמיד אצלו היו מתוועדים. אולם אמי ז"ל לא הטתה אוזנה בזה לקולו, והיה דבר גדול מאוד למאן רצון בעלה וכל בני ביתה, אשר הפצירו בה לפתותה... והיא החזיקה בתומתה, ויראת השם גבורתה, שלא ללבוש דבר שאין רוח חכמים נוחה הימנו.... כי רחוק ממנה למכור דבר אחד מדברי סופרים, ולעבור ח"ו אף על דבר קל שאסרו חז"ל.

עוד כתב (שם, דף עב עמוד ב):

חטאים האלה... התירו לנשים לילך בפירוע ראש מגולה, ואפילו מה שהתיר בגליון הש"ס בנדרים דף כ"ח, לאשה, פאה נוכרית, טעה בזה כמו שכתבו האחרונים, וגם בספר "עצי ארזים" באבן העזר סימן כ"א, כתב שטעה בזה טעות גדול.

מורנו הרב יצחק דוב הלוי במברגר, המכונה "הרב מווירצבורג", שהיה תלמיד מובהק של בעל השער הזקנים, כותב בשו"ת (יד הלוי, ח"א, יו"ד סי' קכד), לגבי אשה שנדרה שלא תלך עם פאה נוכרית מְשַׁעַר, אלא רק מְשִׁי, וזה לשונו:

אמנם פשוט שאין בידינו לקרות זה דבר המותר, כי אדרבא מגדולי הפוסקים אוסרים, ועיין בספר "באר שבע" (ש' סימן י"ח) ובשו"ת תשובה מאהבה (חלק א' סימן מ"ז), ושם הוסיף דיש לחוש לאיסור דאורייתא מצד איסור הנאה, יעויין שם היטב, וגם הרב מהרז"ך⁷ בספרו "נחלת אבות" (דף י"ט ע"ב) התרעם על המקילים, פשיטא ופשיטא שאחרי הוראת גדולים אלו, אין לנו להקל ולקריתו דברים המותרים ח"ו, וביותר שדבר זה פשוט עד עתה בכל בית ישראל להחמיר. ויעיין מר בתשובות מהרש"ל (סימן ו') והביאו גם הש"ך (בסימן רי"ד ס"ק ד'), דאפילו דברים המותרים, אין להתיר בחרטה, אלא מה שנהגו מקצת ההמון - ולא כולו, כדמשמע הלשון "אחרים נהגו בו איסור", אבל מה שנהגו בו כל ישראל וקבלו עליהם, אי אפשר להתיר וכו', עיין שם.

למרות כל זאת, רבנים בגרמניה בעת החדשה, בזמן המודרניזציה וה"השכלה", התירו את חבישת

5 = בחלקה צדדית המיועדת לעוברי עבירה.

6 ראב"ו האמבורג, שער הזקנים, ח"א, זולצבאך תק"ץ, בית אבל, דף מג טור ב.

7 מורנו הרב זלמן כהן.

הפאה הנוכרית ואף עודדו זאת, ודבר זה דורש ביאור.

נראה, שאת ההיבט הנכון לגבי חבישת הפאה הנוכרית בגרמניה בתקופה המודרנית, ביטא בצורה ברורה הרב שמואל הלוי וואזנר שליט"א, הלוחם הגדול בדורנו למען הצניעות, שהוא יליד וינה, ומכיר את התרבות המודרנית כפי שֶׁשָׁרְרָה בגרמניה אוסטריה וכדומה, בכתבו (בשו"ת שבט הלוי, ח"ה, סי' רז אות ב):

וכבר ידוע מרבותינו גדולי הדורות, שדעת שלטי הגבורים [-שמתיר פאה נכרית], אף על פי שברמ"א סימן ע"ה וב"דרכי משה" סימן ש"ג הביא דבריו, מכל מקום, הם דעת מיעוט נגד רוב מחמירים, מכל מקום במקומות שאי אפשר להעמיד הדת על תלה בזה, סמכו עצמם על המקילין בזה, (ויש אומרים, גם המקילין לא כווננו לזה). ומכל מקום, גם זה בתנאים ידועים⁸, ולא כאלה שמקילין לעצמן הכל, בלי משען ומשענה להם.

אם כן, במקומות ש"אפשר להעמיד את הדת על תילה", צריכים יוצאי אשכנז, "לא להסתמך על קולות הנמצאות בספרים", ולחזור למנהג המקורי שנהגו אמותינו הקדושות, בשעה ש"הדת עמדה על תילה"⁹.

שמחה גרשון בורר
מודיעין עילית

*

על הביטוי "ליל הבדולח"

בירושתנו ספר שביעי, עמ' שסט, הע' 69 (הערת המערכת), הובא בקשר לביטוי "ליל הבדולח", מכתבו של רבי יונה מרצבך המסתייג מביטוי זה, ("בטוי שנוי עלי, כי הם קראוהו כך: על שם "שברי הזכוכית", אך אצלינו היה ליל זה, ליל שרפת כל קדשי ישראל בארץ זו").

נכון הוא שרוב יהודי אשכנז הסתייגו מכינוי זה, וביניהם גדולי אשכנז כמו מוה"ר יונה מרצבך זצ"ל, ואפילו בספרי הזכרון השונים שיצאו לזכר אותן קהילות, הקפידו בדווקא שלא להשתמש בכינוי נאצי זה.

אבל מעניינת גישתו השונה של מוה"ר שמעון שוואב זצ"ל, רב ואב"ד דקהל עדת ישורון ניו יורק וואשינגטון הייטס.

בדרשה שנשא לרגל יובל 50 לקריסטלנאכט בבית כנסת שלו ביי"ח מרחשון תשמ"ט - 30 אוקטובר 1988, ונדפסה בספרו SELECTED SPEECHES (=מבחר דרשות, ניו יורק 1991).

וכך כתב (תרגום חופשי מאנגלית):

8 לגבי התנאים הידועים, כתב שם בסי' קצט אות ד: "דלכתחילה אסור לצאת גם בפאה נכרית, אם לא שיש עוד כיסוי על ראשה - ועל כל פנים לשוק וכהאי גוונא... וכן שתהיה הפאה נכרית עשויה שלא תראה ממש כהולכת בשערה, אלא ניכר שהוא גוף זר עליה".

9 הערת המערכת: בענין איסור או היתר הפיאות הנכריות, עי' בספרו של רב"ש המבורגר, הישיבה הרמה בפירודא, בני ברק תש"ע, ח"ב, עמ' 588-589, הע' 477, בו הובאו דבריהם של רבני אשכנז בדורות האחרונים וכן ממשכי דרכו של מרן החת"ס (שהיה מהאוסרים), להסביר את טעם ההיתר שנהגו אמותינו הצדקניות בדורות האחרונים לחבוש פיאה נכרית כשרה.

התורה בימות החול ובשבת במנחה מתקופת הגאונים, 'עמ' 104] והסופר שמנהגו היה לחלקם השאיר ריווח ריק ותכנן להשלימו אחר כך מדעתו [אמנם את ההפטרה כן כתב ומכאן לכאורה שלא העתיק ההפטרות מאותו מקור].

עד כאן מה שמצאתי במקורות אשכנזיים וצרפתיים.

ובשאר מקורות: ב'סדר קריאת התורה בימות החול ובשבת במנחה מתקופת הגאונים' הנ"ל בתצוה כהן עד 'ועשו את האפד' [=עד ולא עד בכלל דהיינו עד 'ואת השש' וזה לכו"ע, ובוילך ישראל עד 'כבא כל ישראל' [=עד ולא עד בכלל דהיינו עד 'בחג הסוכות' וגם זה לכו"ע. ובתיקון יששכר - עיבור שנים, לר' יששכר סוסאן, מחכמי צפת בתקופת הב"י, עמ' 113, הביא סדר חלוקה של הגאונים, ושם בתצוה כהן עד 'ואת השש' וזה לכו"ע, ובוילך ישראל עד 'זקני ישראל' וזה תמוה כי נמצא שיש בסך הכל רק ט' פסוקים ולא י'. [נוכחלוקה זו ממש יש בסוף סדור רומניא [=יין ותורכיה] ונציא רפ"ג, 'סדר קריאת כל הפרשיות', עמ' תסג-תסח, וכבר כתבתי במאמרי 'הזי"ו ל"ך - חלוקת פרשת האזינו' הנדפס בקובץ זה, בפרד 'החלוקה בשני וחמישי', שרשימה זו זהה לתיקון יששכר].

בכבוד רב

אהרון גבאי

*

על חבישת פאה נכרית

לכבוד מערכת 'ירושתנו',

חן חן, על הכרך החדש. כמעשיכם בכרכים הקודמים, כך גם הפעם, הוצאתם דבר נאה ומתוקן, אשר תפארת הוא לעושיה ותפארת לו מן האדם.

בקוראי, בין היתר, גם את מאמרו של הרב שמחה גרשון בורר (עמ' שד-שו) אודות הפאה הנכרית, חשבתי לעניין אתכם בקטע מכתב [שפרסמתי בזמנו בספרי (למשפחה בלבד) 'ושם אבותי'], מכתב אשר כתב מהור"ר ד"ר נפתלי קליין זצ"ל [שהיה בין היתר גם רופאו של ר' ישראל סלנטר, בהיותו בפריס] בנו של זקן זקני, מהור"ר שלמה זאב קליין זצ"ל אב"ד קולמאר [ראה מאמרו של הרב אליעזר הכהן כצמן, בתוך: 'ישורון', מאסף תורני, כרך כא (תשס"ט), עמ' תתנח-תתעד ובספר 'אז אמר שלמה', י"ל ע"י נכדי המחבר. ברקלין ניו יורק, תשס"ט].

זו לשון המכתב (מתורגם מצרפתית, ההוספות במוסגר, מכותב השורות אצ"ג):

"רדי"א [ראשית דעת יראת א'לקים], פאריס יום ד' ל"ב למב"י תרנ"ז לפ"ק

"יקירי לאי"ט... עליכם היה מוטל החובה להפנות השאלה בתחילת המשא ומתן, ולא הייתם צריכים לחגוג את האירושין לפני שתדעו לקראת מה אתם הולכים... אינני יכול שלא להזכיר לכם, שאיבדנו בעו"ה תוך שנים ספורות, הגיסים האהובים שלנו זצ"ל, שהרשו ללבוש פאות, הראשונים לאחיותנו אנג'ליק [פרנקל, נפטרה בשנת 1891], וזואה [שווארצשילד, נפטרה בשנת 1896] ע"ה, והשני [אולי הכוונה לתיאופיל אודליץ, שנפטר בשנת 1894, בעלה של וירג'יני ע"ה שנפטרה בסוף שנת 1897, הבת הבכורה של מהור"ר ש"ו קליין זצ"ל] [שהרשה חבישת הפאה] לבתו בערטה לאי"ט. אחיותנו

המנוחות, היחידות אשר חבשו פאות, והאחת רק זמן מועט, הן לצערנו כבר לא נמצאות בין החיים. זה כל מה שהיה לי לומר בנושא זה... בהערכה, תיאודור.

בברכה,
אהרן צבי גולדשמידט

*

גרממאי של אדום

אייר תשע"ה

לכבוד הרב הגאון רב"ש המבורגר שליט"א
שלום וברכה

כמו בכרכים הקודמים של ירושתנו המלאים חומר מיוחד ומענין, כן גם בכרך האחרון, ואני מלא עונג מהם, ותודה על כך.

לגבי הביאור אודות הגמ' במגילה דף ו ע"ב, דגרממאי של אדום המכוון לבני יפת שאלמלא הם היו יוצאים בני אדום ומחריבין את העולם.

הנה בעיסוקי בכתבי הגאון המופלא הרוגזובער זצ"ל - בעל ה'צפנת פענח' מצאתי בכת"ק על גליון הגמ' דמגילה הנ"ל ממש כדברים האלו, ז"ל: ר"ל [רצה לומר] שאלמלא גרממ' היה אדום מחריב [על] כל העולם, ועיין ביומא דף י' [ע"ש] ובירוש' כאן ע"ש. עכ"ל.

וכן ביומא דף י' מציין למש"כ על מגילה.

במכתב נוסף בכת"ק [שעתיד בעזר ד' לראות אור בספר שו"ת צפנת פענח החדשות ח"ג - מכתבים] הוא מספר על התקופה - תקופת מלחמת עולם הראשונה בלשון זו:

בתחלת החורף [תרע"ט] הוה בדעתי לע... ולסע חזרה לדווינסק... ובין כה וכה נתהפך הזמן והמצב מקצה אל קצה, וקטירי תגא דגרממאי דמגיל' נפלו ונפרקו עדים... ע"כ הצריך לעניינו.

וביארתי עפ"י דבריו הנ"ל במגילה שבא לרמוז שהנסיכויות הגרמניות נוצחו אז במלחמה וממילא האדומים - הרוסים מחריבים את העולם.

בכבוד רב וברכה על מפעליו החשובים
אברהם ישעיהו הכהן בירנהק

*

על צבע עורם של בני ישראל

לכבוד המפעל הכביר מכון מורשת אשכנז

שלומכם ישגה ויחזקו ידיכם במפעלכם ופעולותיכם

עונג עילאי היה לי ללמוד 'התורה המונחת בקרן זוית' בספרי ירושתנו המצוינים בשלל נושאים.

בספר השביעי, את המאמר על צבע עורם של בני"י של הגרב"ש המבורגר שליט"א"ס יו"ר המכון ומכונו, הראיתיו לרבים מחברי, ורוב מוחלט של התגובות היו נלהבות ממספר בחינות, הרדוד יותר,